

/ MAKALELER /ARTICLES

Cilt/Volume: 3 Sayı/Issue: 2, Aralık/December 2018

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Bitlis Halk Kültürü

Dr. Okan Alay¹

Özet

Seyahatnameler coğrafya, tarih, sosyoloji, din, edebiyata dair veriler taşıırken, halk kültürüyle ilgili birçok kültürel unsuru barındırması yönüyle halkbilimi açısından önemli bir kaynaktır. Seyahatnamelerde folklorla dair birçok değer vardır. Bu çalışmamızda Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Bitlis ve yöre kültürü; disiplin olarak ise halkbilimi için taşıdığı anlam değerlendirilmektedir.

Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılda yaptığı seyahatlerin bir parçası olarak kadim belgelerden olan Bitlis ve yöresine dair izlenimlerini anlatır. Bitlis'in tarihî, kültürel, sosyal ve doğal değerleri, geleneklerini, birçok özelliği kaydederek günümüze ulaştırır. Seyahatname'nin 3. ve 4. cildinde Bitlis'e dair bölümlerle ilgili olarak yaptığımız bu çalışmada zaman ve mekân bağlamında birçok folklorik öge, bilgi tespit edilmektedir. Bulgular; "dil-anlatım", "halk anlatıları", "anonim şiir", "doğum-evlenme-ölüm inanışları", "halk hekimliği", "halk mutfağı", "halk mimarisi", "halk takvimi," "bayramlar-törenler", "giyim-kuşam" gibi başlıklar dâhilinde incelenmektedir. Sonuç olarak, Seyahatname'nin dönemin Bitlis folkloruna, halk kültürüne dair önemli bilgiler içerdiği ve bu bilgilerin sosyal bilim disiplinleriyle saha çalışmaları için önemli bir kaynak olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Bitlis, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Folklor, Halk Kültürü, Gelenek.

Bitlis Folk Culture in Travelogue of Evliya Celebi

Abstract

Travelogues are important sources for folklore as they carry data relating to many disciplines such as geography, history, sociology, religion, and literature, besides containing several cultural values belonging to folk culture. In the travelogues being one of those sources, many values of folklore can be uncovered and examined in them. In our study the significance of Evliya Celebi Travelogue for Bitlis and region; and for folklore as a discipline is evaluated.

As part of his travels he had carried out in the 17th century, Evliya Celebi indited his impressions about Bitlis and region which is one of the important ancient areas. He puts on record the historical, cultural, social and natural values of Bitlis, besides traditions, several values and maket hem reach today. In this study which

¹ Dr., Hacettepe Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi, e-mail: okanalay@hacettepe.edu.tr

we carried out in the sections related to Bitlis in the 3rd and 4th volumes of the Travelogue, many folkloric elements, information are determined in the context of time and place. Those findings can be examined under many titles such as “language-expression”, “folk narratives”, “anonymous poet”, “birth-marriage-death beliefs”, “folk medicine”, “folk cuisine”, “folk architecture”, “folk calendar”, “festives-celebrations”, “dreeses-clothing”. As a result, it is concluded that Travelogue contains noteworthy knowledge about 17th century Bitlis folklore and folk culture, and this information is an important valuable source for social sciences and field studies.

Keywords: Bitlis, Evliya Celebi Travelogue, Folklore, Folk Culture, Tradition.

Giriş

Bir bilim dalı olarak folklor, ait olduğu toplum ve kültüre dair geçmişten günümüze önemli bilgiler aktarması bakımından oldukça önem arz etmektedir. Türkiye’de Tanzimat Döneminden başlayarak gelişme göstermiştir. Özellikle Rıza Tevfik, Ziya Gökalp, Fuad Köprülü gibi araştırmacıların çalışmalarıyla kabul gören folklor, sonraki yıllarda Cumhuriyet dönemiyle birlikte günümüze değin önemli aşamalar kaydetmiştir.

Türkçeye “halkbilimi” olarak geçen folklorun inceleme alanı doğal olarak halk kültürüdür. Konusunu da halkın geleneğe bağlı olan maddi ve manevi kültüründen alan folklorun, araştırılıp incelenmesinde maddi kültür kaynakları, sözlü ve yazılı kaynakların yadsınamaz bir yeri vardır. Söz konusu bu kaynaklar sayesinde folklorla ait pek çok değer gün yüzüne çıkartılıp incelenebilmiştir.²

Bu çalışmamızda yazılı kaynaklar arasında yer alan seyahatnamelerin folklor çalışmaları için ne denli önemli bilgiler taşıdığını göstermek amacıyla seyahatnameleri çalışma konumuz olarak belirledik. Bilindiği gibi seyahatnameler, bir yazarın gezdiği gördüğü yerlerden edindiği izlenimleri, bilgileri anlatan yazı türüdür. Bu tür yazılarda ana amaç, yurt içinde ya da yurt dışında olsun, gezilen, görülen yerleri doğası, yerel özellikleri, insanları ve onların yaşayış biçimleriyle tanıtmaktır. Seyahatnamelerle ilgili olarak M. Fuad Köprülü, Pertev Naili Boratav, Cahit Öztelli, Nail Tan, Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin gibi önemli araştırmacılar, Evliya Çelebi’nin *Seyahatname*’sini folklor ve halk edebiyatı bakımından değerlendirmiştir.³ Ayrıca bu hususta çok sayıda akademik çalışma yapılmış, makaleler yazılmıştır.

2 Nail Tan, Folklor (Halkbilimi), İstanbul, 2000, s.59.

3 bkz. Mehmed Fuad Köprülü, “Kadın Edebiyatı”, İnci, S.9, (1Teşrin-i evvel 1919, ss. 17.

Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı (Halkbilimi I), İstanbul, 2003.

Cahit Öztelli, “XVII. Yüzyılda Büyük Bir Folklorcu: Evliyâ Çelebi”, Türk Folklor Araştırmaları, S.107 (Haziran 1958), (1958, ss.1713–1715.

Nail Tan, Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi Folklorik Dizin Denemesi, Ankara, 1974.

Saim Sakaoğlu, “Evliyâ Çelebi’nin Naklettiği Efsanelerin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri”, Türklük Araştırmaları Dergisi, 1989, S.4. ss.283–291.

Ali Berat Alptekin, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Yağmur Duasıyla İlgili Bir Tören Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma”, Türk Dili, 2001, S.596, ss.165–173.

Seyahatnamelerle ilgili olarak yapılan bu ve benzeri çalışmalarda folklorla dair pek çok bilgi, bulguya rastlamak mümkündür. Seyahatnameler coğrafya, tarih, sosyoloji, din, edebiyat gibi bilim dallarına ait önemli ipuçları taşıdığı gibi ayrıca birçok yönden folklor araştırmalarına da kaynaklık etmektedir. Bu eserler sayesinde halk kültürüne ait farklı zaman ve mekândan kalan pek çok folklorik öğe/değer yüzyıllar öncesinden günümüze kadar ulaşabilmektedir. Bundan dolayı hâlâ halkbilimi araştırmacılar için seyahatnameler başvurulacak başlıca yazılı kaynakların arasında yer almaktadır. Bu düşünceden hareketle Osmanlılar döneminin ünlü seyyahı Evliya Çelebi'nin kaleme aldığı Seyahatname bağlamında yerel olarak Bitlis ve yöre kültürü için; disiplin olarak ise halkbilimi için taşıdığı anlam hedeflenmektedir. Söz konusu eserin Bitlis'e dair bölümlerinden elde edilen bulgular bağlamında Bitlis halk kültürü öğeleri ilgili alt başlıklar çerçevesinde değerlendirilmektedir.

17. Yüzyılda Genel Olarak Bitlis

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Bitlis ili, 41 derece 33 dakika ve 43 derece 11 dakika doğu boylamlarıyla 37 derece 54 dakika ve 38 derece 58 dakika kuzey enlemleri arasında, Van Gölü'nün 20 km. güney batısında yer alır.⁴

Anadolu ve Mezopotamya kavşağında Van Gölü havzasında stratejik bir konumda olan Bitlis kadim bir geçmişe sahiptir. Asurlular zamanında Bitlis olarak anılan şehir Yunanlılar, Medler, Persler ve Araplar tarafından “*Badlis*”, Bizanslılarca “*Baleş*”, “Ermenilerce “*Pageşi*” ve Kürdçede ise “*Bedlis*” olarak bilinir. Tarihsel olarak son derece stratejik bir darboğazdır. 17. yüzyılda bir kasaba olan Bitlis, Osmanlı için de oldukça önemli bir yerdir.⁵

Bitlis kentinin tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmese de Van Gölü civarındaki en eski kavimlerden olan Kaldeliler (M.Ö. 8. yy'dan önce) döneminden beri var olduğu⁶ tarihsel süreç içinde birçok kavim ve farklı uygarlığın izlerini taşıyarak Med, Pers, Urartu, Roma, Selçuklu, Osmanlı gibi devletlerin sınırları içinde yer alır.

Evliya Çelebi'nin seyahati zamanında, yani 17. yüzyılda Bitlis ve çevresinin içinde yer aldığı bölgeye Osmanlı Devleti hâkimdir. Osmanlı ve Safevi mücadelesi sürecinde Bitlis ve çevresi ayrı bir önem arz eder. Bu dönemde, 1515 tarihinden itibaren İdris-i Bitlisî öncülüğünde bölgeyle birlikte Bitlis ve çevresi de Osmanlılara özerk olarak bağlanır. Bölgeyi ve Bitlis'i çoğunlukla Kürt mîrleri, hanları, beyleri yönetir. 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin seyahat ettiği dönemde söz konusu Kürt hanlarından biri olan Abdal Han yönetmektedir. Bitlis beyliği Van eyaleti içerisinde özerk bir statüye sahiptir. Sadece savaş durumunda Bitlis beyi, Van beyi ile ortak hareket etmekle yükümlü olup onun dışında Van beyine karşı bir yükümlülüğü yoktur.⁷

4 Bitlis İli Çevre Durum Raporu (2012). Bitlis Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Bitlis, 2012, s.11.

5 Robert Dankoff, Evliya Çelebi in Bitlis. Leiden, E. J. Brill, New York, 1990, s.17-18.

6 Wihelm Köhler, Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı, (çev. Haydar Işık), Alan Yayınları, İstanbul, 1989, s.26-27.

7 Sedat Kardeş, “Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Muş ve Çevresi”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 15, Bahar-2018, ss.383.

Eldeki verilere göre 1638 yılında Abdal Han'dan bahsedilmektedir. Evliya Çelebi Bitlis seyahatleri sırasında Abdal Han dönemini ayrıntılı olarak anlatırken onu doğrularcasına çağdaşı olan Fransız seyyah Tavernier de 1655 yılında Bitlis Han'ından, Kürtlerden ve şehirden övgüyle söz eder, Hanlığın demografisi, sosyo-kültürel yapısına dair bilgiler verir.⁸

Abdal Han büyük olasılıkla Şerefname'nin yazarı Şerefeddin'in torunudur. Şerefeddin 1542 yılında doğmuş ve 1597 yılında ise Bitlis'in yönetim işlerini oğlu Abdul Maani Şemseddin'e devretmiştir. Evliya Çelebi, Abdal Han'ı çok yönlü, kültürlü, birikimli ve cesur bir yönetici olarak tanımlar. 1655 yılında Melek Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusuyla çatışmaktan kaçınmaz ancak savaşta yenilir ve yönetimden el çektirilir, yerine oğlu Ziaeddin geçirilir. Bu konuda özerk yönetim ve Osmanlı yönetimi arasındaki ilişki, bölgedeki yansımaları için Ejder Okumuş'un çalışması [özellikle s.161-200] (Okumuş, 2012) ve ayrıca dönemde Çapakçur, Muş, Bitlis gibi yerlerin tarihî, coğrafik ve sosyo-ekonomisi için bakılabilir.⁹ Yine Evliya Çelebi özellikle IV. Cildinde akrabası olan Melek Ahmed Paşa'nın Van valiliğine atanması sonucu onunla birlikte (1665) Muş, Bitlis, Van dolaylarına yaptığı gezilerde bölgeyle ilgili tarihî, coğrafî, sosyo-kültürel bilgiler verilir.¹⁰

Evliya Çelebi zamanında Bitlis'ten toplanan vergilerin bir kısmı özerk yönetim gereği, Osmanlı Sultanı tarafından Bitlis Hanına bırakılırken bir kısmı ise Van eyalet valiliğine veriliyordu. Nüfusun çoğunluğunu Kürt Müslümanlar ve Hıristiyan Ermenilerden oluşmakla beraber Evliya Çelebi çokça değinirse de bir Türkmen varlığı olduğu da bilinir. Hülasa Bitlis, sosyo-kültürel, ekonomik ve ticari bakımdan bölgede dönemin en ünlü ve canlı şehirlerinden biridir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Bitlis Halk Kültürü Öğeleri

1. Dil, Etnisite ve Onomastik (Adlandırma)

Evliya Çelebi gezip gördüğü coğrafya ve sakini halka dair bilgiler verirken konuşulan dillere, lehçelere değinir, örnekler verir. Ayrıca bir mekânın, yapının veya kişinin adlandırılmasıyla ilgili aktarımlarda bulunur. Bu bağlamda seyyahın sıklıkla Kürt sözcüğünü kullanması, Kürt halkından söz etmesi, Kürtçenin çeşitli ağızlarını ele alması kayda değerdir. Bu açıdan onu Türkologluğunun yanı sıra Kürdolog olarak nitelendirmek mümkündür.¹¹

Evliya Çelebi, Bitlis ve yöresinden söz ederken ağırlıklı olarak Kürtler ve Ermenilerin varlığından bahsederken Ahlat'ta ise yoğun olarak Türkmenlerin yaşadığını nakleder. Kürtlerin beylik, mirlik ve aşiret isimlerine göre ayrıca alt kollara ayrıldığına, Ermenilerin de Müslüman Kürtlerle beraber bölgenin diğer önemli toplu-

8 Wihelm Köhler, a.g.e., s.32.

9 bkz. Sedat Kardeş, a.g.e.

10 Martin Bruinessen, ve Hendrik Boeschoten, Evliya Çelebi Diyarbakir'de, (Çev.:Tansel Güney), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.185-187.

11 Ejder Okumuş, "Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde Tatvan ve Çevresi", Evliya Çelebi'nin Gözüyle - Gezdi, Gördü, Yazdı, Lotus Yayınevi, Ankara, 2012, s.205.

mu olduğuna dair bilgilere yer verir. Kürtçe, Ermenice, Farsça, Arapça ve Osmanlı Türkçesinin varlığına dair tanıklıklar, sanatçı ve eserler aracılığıyla aktarımlarda bulunur.

Evliya Çelebi eserinde; “Melek Ahmed Paşa ile karşılaşma ve yüce Bitlis Hanı ile yemek” bahsinde Bitlis Hanı Abdal Han’ın karşılama törenini anlatırken; “*Kubbeli Fars çadırları, Türkmen çadırları, Kürt çadırları ve Osmanlı otağ tipi çadırlardır bunlar. Çayırdaki kurulan göçmen çadırları ve bey çadırları bir lüle tarlasını andırıyordu.*” derken bölgenin etnik ve sosyo-kültürel yaşamına dair vurgular yapar.¹²

Seyahatnamede Bitlis şehri ve kalesinin adlandırılmasına dair, çalışmamızda “Anlatmalar (Halk Anlatmaları)” başlığındaki anlatıda görüleceği üzere şehrin ve kalenin Büyük İskender tarafından inşa edildiğini söyler. Bitlis kalesini de yaveri Bidlis’e inşa ettirdiğini ve onu bu şehre vali tayin ettiğini belirttikten sonra şehir ve kalenin adını söz konusu bu kişiden, *Bidlis*’ten aldığını nakleder.¹³

Evliya Çelebi, Anadolu gezilerinin birinde yolu Tatvan’a düşünce “*Tatvan*” adıyla ilgili olarak şöyle der: “*Rahova Ovasında üç saat doğuya gidip Taht-ı Van kalesine geldik. Kürtler bu kaleye ‘Tatvan’ derler. Bu yer Van eyaletinin hududu olup derya (Van Gölü) kenarında bir yerdir...*” Taht-ı Van ifadesinin söylene söylene halkın dilinde “*Tatvan*” biçimini aldığını belirtir.¹⁴ Ayrıca eserde Ahlat, Adilcevaz, Erciş gibi önemli yerler zikredilmektedir.

2. Din-İnanç ve Mezhepler

Dünya üzerinde insanoglu var olduğundan beri kendi varlığı, tabiat, hayat, yaratılış, ölüm, ölüm ötesi gibi konular üzerine çok şeyler düşünmüş, çok şeyleri sorgulayıp kurcalamış ve nihayetinde de çokça şeylere inanmıştır. Bu inanışlar arasında dinsel inanışlar, batıl inanışlar, büyü, fal, nazar, uğur gibi kavramlara yönelişler geçmişten günümüze kadar süre gelir.

Evliya Çelebi; Rumeli, Kırım, Anadolu, Kafkasya, Mezopotamya, Arap coğrafyasına değin gezip gördüğü birçok yerleşim yerinin dini yapısı, inanışlarına dair bilgiler vermiştir. Bu anlamda Bitlis ve bölgede yaşayan halkların dinsel mensubiyetleri, mezhepleri hatta tarikatlarından söz edilir. İnanç olarak yoğunluklu olarak Müslümanlar ve Hıristiyanların birlikte yaşadıklarını camii, mescit, kilise, manastır gibi yapıları bu gerçekliğin somut göstergeleri olarak değerlendirir.

Evliya Çelebi, Bitlis’te Ermenilerin 11 mahallede yaşadığını; Müslümanların (Kürdlerin) 17 mahallede yaşadıklarını ve Şafii olduklarını söyler. Şehirde Yahudi, Frenk ve Rum olmadığını belirten Çelebi, Müslümanlara ait mahalleri sayarken Ermeni mahallelerinin adlarını bilmediğini dile getirir.¹⁵

Evliya Çelebi Bitlis’in 110 adet ibadet yerine, çok sayıda camii ve medreseye sahip olduğunu söyledikten sonra bu çalışmamızın “Yapı-Mimari” başlığında görüleceği

12 Evliya Çelebi (1314 [1897]). Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 4, İstanbul, 1897, s.81.

13 Evliya Çelebi (1314 [1897]), a.g.e, s.86.

14 Evliya Çelebi (1986). Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt: 3-4-5, İstanbul, 1986, Üçdal Neşriyat, s.513.

15 Evliya Çelebi (2001). Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 4. (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.66.

üzere onlarca caminin mimarisinden, konumlarından, hatta cemaatinin niteliğinden övgüyle bahseder. Daha sonra şehrin en önemli medreselerinin de; *Sultan Şeref, Gedik Meydan, Wersenki Hacı Bey ve Kâtibiye Medresesi* ve ayrıca şehirde 20 kadar Nakşibendî, Gülşenî ve Bektaşî tekkesinin olduğunu belirtir.¹⁶

Seyahatname'de Bitlis'teki kilise veya manastırlardan pek söz edilmese de Van ve Muş'taki kilise ve manastırlara önemli bir yer ayrılır. Özellikle Bitlis merkezde ve Ahlat, Adilcevaz gibi yerleşim birimlerinde önemli oranda türbe, yadır olduğu ve birçok önemli din bilgininin oralarda medfun olduğu ifade edilir.¹⁷

Evliya Çelebi, Bitlis halkının kahır ekseriyetle Şafii mezhebine mensup Müslümanlar olduğunu birçok yerde ifade eder. Bu bağlamda; Bitlis kadısının görevinden bahsettikten sonra "*Bitlis'te Şafii mezhebinden bir müftü vardı*"¹⁸ başka bir yerde de; "*Şafii mezhebine göre satranç oynamak caiz olduğundan*"¹⁹ gibi aktarımları yeri geldikçe dile getirir.

3. Batıl İnanışlar, Uğur ve Nazarla İlgili İnanışlar

Seyahatname'de birçok bilginin yanı sıra kimi zaman batıl inanış veya uğur-uğursuzluk inanışını yansıtan bilgilere de yer verildiği görülür. Örnek olarak; Evliya Çelebi Bitlis şehrinde bir kafileyle gezerken daha önce "Anlatmalar (Halk Anlatmaları)" başlığında da söz edildiği üzere sakalını rengârenk boyatmış, çirkin kılıklı bir adamdan söz eder. Bu adamın elindeki yılanın ve "Şahûgeda" adını verdiği atının olağanüstü özellikleri olduğunu anlatan Evliya Çelebi, yılanın adeta kırbacı gibi olduğunu, atın ise sahibinin de beyanı üzere sihirli bir at olduğunu, onca mesafeyi bir anda bu şekilde kat tetiğini izah eder ve devamında şöyle bir diyalogu nakleder:

"Her şeyi yaratan yüce Allah'ım, bunun sırrı nerede? Adam gülümseyerek: 'Ne öyle meraklı bakıyorsun be adam? Satın almak mı istiyorsun? Sen değil, paşan istese bile onu vermem. Bu dünyada buna fiyat biçmek olanaksız.' Adamın bu konuşması üzerine, Han'ın kumandanlarından Mustafa: 'Evliya Çelebi bu sıska atı ne yapacaksın? Bu gördüğün at, Han'ın hamamını ısıtmak için parçalanan ağaç kütüklerinden yapılmadır. Han Hazretleri karşılama törenine katılmasın diye bu mollaya at vermedi. Üstelik bu adama, sakın benim adamlarıma katılma diye emir verdi. Çünkü Melek Ahmed Paşa'ya karşı küçük düşürür diye. Bunun üzerine bu usta da evine döndü. Ağaç kütüklerine büyü yapıp böyle sıska bir at daha meydana getirdi.' Sihirli bir at."²⁰

Yine daha önce değinildiği üzere yörede pek çok türbe ve yadırın olduğu insanların ayrıca böyle mekânları ziyaret ettiğini²¹ ve bazı durumlarda batıl veya bidat addedilen inanış ve uygulamaların görülebileceği ifade edilebilir.

16 Evliya Çelebi, 1314 [1897], a.g.e., s.88-91.

17 (Evliya Çelebi 2001, a.g.e., s. 84.

18 Evliya Çelebi, 1314 [1897], s. 88.

19 Evliya Çelebi, 1314 [1897], s. 89-90.

20 Evliya Çelebi, 1314 [1897], s.82-83.

21 Evliya Çelebi, 2001, s.84.

4. Halk Edebiyatı

Seyahatnamelerde halk kültürüyle bağlantılı olarak bazen efsaneler, halk hikâyeleri, menkıbeler gibi türlere yer verilmekte; hikâyecikler veya göndermeler biçiminde bilgi verilmektedir. Ancak *Seyahatname*'de söz konusu edilen halk anlatımları ve "gara'ib", [tuhaf, oldukça garip] olarak adlandırılan anlatılarda bazen çokça abartılı ifadeler yer verildiği için kimi zaman olumsuz eleştirilere maruz kalmakta, inandırıcı olmadığı söylenmektedir.²² Oysaki seyahatname yazarı nesnel bilgilerin yanında doğal olarak gezip gördüğü yöreye dair inandırıcı veya saçma gelebilecek anlatımlara/rivayetlere de yer verir, zira o bir nevi aktarımcıdır. Bu hususta, Houari Touati; "*Kimi zaman bir seyahatnamenin okunma veya dinlenmesinin tek gerekçesi gibidir*"²³ diyerek aslında Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin olması gereken bir tarzda kaleme alındığını belirtir.

Evliya Çelebi'nin gezip gördüğü yerlerde anlatılan hikâye, menkıbe tarzındaki anlatılar için "*hikmet-i garibe, keramet*" gibi sıfatları kullanır. Muş ve Bitlis yöresine yaptığı seyahatinde Malazgirt ve Adilcevaz arasında yer alan Süphan Dağı'na dair menkıbelere yer verir: "*İsimlenmesi sebebi odur ki bu yüksek dağın kuzey tarafında Malazgird Kalesi taraflarında büyük bir mağara vardır. O mağaradan hâlen "Ya Süphan!" lafzı duyulduğu için Süphan Dağı derler.*"²⁴

Evliya Çelebi Süphan Dağı'na dair devamında Yahudilerin bu mübarek dağda yaşamasının mümkün olmadığına dair bir inanışı; "*Bu yüksek dağ üzerine Yahudi kavmi çıksa Allah'ın emriyle ödü patlayıp ölür. Hatta Yahudi hahamlarının birine, "Van'da Süphan Dağı'nın varasın!" desen başına uğrayıp, "Kolay ki sen varasın!" derler.*"²⁵ ifadesiyle nakleder. Yine "*Diğer Gariplik*" başlığı altında, Süphan Dağı yakınlarında tek hamilelikten bir kadının yediz, başka bir kadının ise 20'si erkek 20'si kız olmak üzere toplam 40 çocuk doğurduğuyla ilgili olarak bir hikâyeden söz eder. Kendisinin buna inanmadığını ancak tanıklar ve sicil kayıtlarının olduğunu şöyle belirtir:

"..Yedisi bir anda doğduğunu gördük" diye Adilcevaz ihtiyarları tanıklık ettiler. ...Derhal Adil-cevaz Kalesi hazinesinden Zal Paşa sicillâtını çıkarıp bakıp buldular. O zamanda Süphan Dağı Yaylası'nda Moğol Sücâh adlı bir merdin hurmesi (karısı) 9 ay 10 günde bir batından bir saatte 40 tane evlat vücuda gelip yirmisi kız ve yirmisi oğlan doğup Zâl Paşa, Süleyman Han'a böyle arz ettiği sene 940 (1533-1534) tarihi diye sicilde yazdığını hakire gösterdiler."²⁶

Evliya Çelebi Süphan Dağı'yla ilgili ayrıca farklı anlatılardan söz eder, birinde bu dağda yırtıcı hayvanların çiftleşse de asla yavrulamadığını, kurdun koyunla yan yana olduğunu, ona zarar vermediğini, katırın da "*melun Nemrud'un hergelelerinden*

22 Yeliz Özay, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Garâ'ib Bir Anlatı: Hz. Ali Kayası Efsaneleri", Milli Folklor, S.92, 2011, s.61.

23 Houari Touati, Ortaçağda İslam ve Seyahat: Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi, (Çev. Ali Berk-tay), İstanbul, 2004, s.215.

24 Evliya Çelebi, 2010, a.g.e., s.207.

25 Evliya Çelebi, 2010, a.g.e., s.207-208.

26 Evliya Çelebi, 2010, a.g.e., s.208.

hâsıl olduğunu” belirtir. Yine Süphan Dağı’nda mağaralarda yaşayan ve belli aralıklarla görülen yedi başlı bir ejderhanın var olduğuna dair efsanelere de değinir.²⁷

Evliya Çelebi Bitlis şehri ve kalesine dair de ilginç bilgiler aktararak tarihî bilgileri Büyük İskender’in şahsı etrafında menkıbe ve efsanelerle örülü olarak ifade eder. Büyük İskender’in Çapakçur [günümüzdeki Bingöl ili olduğu sanılmaktadır] Kalesi’ni aldıktan sonra Doğuya doğru yaptığı büyük seferine devam eder. Anlatılara göre İskender-i Zül-Karneyn olarak anılan ve iki boynuzlu olduğu var sayılan İskender, şifalı olduğuna inandığı suyu bulmak için Çapakçur suyu, Dicle nehri dolaylarından nihayet Bitlis civarındaki Avıç vadisine ulaşır. Bu vadiden içtiği suyun kendisine çok iyi geldiğini anlayınca *Bidlis* adındaki yaverini çağırır ve derhal buraya alınması çok sağlam bir kale inşa etmesini emreder ve Çapakçur’dan döndüğünde bu kalenin bitmesini ister. Bidlis ve maiyetindeki bilgiler, ustalar oldukça sağlam bir kale inşa eder ve İskender ordusuyla gelip bu kaleyi kuşatsa da, çokça zayıatlar verse de bir türlü alamaz.²⁸

Evliya Çelebi bundan sonrası için şöyle der:

“İşte tam bu sırada Bidlis, kaleden ayrılarak içinde mücevher olan bir kutu ile kalenin anahtarını ve diğer armağanlarla Alexander’a gider. Hediyeleri atının ayakları altına bırakan Bidlis yeri öper. Sonra da hediye kutusunu kendisine sunar. İskender: ‘Hey, sen kahrolası adam! Neden bunca askerimi öldürdün?’ Bidlis hemen yanıt verir: ‘Efendim benden alınması güç bir kale inşa etmemi siz buyurdunuz. Ben de emriniz üzere yaptım. Öyle bir kale olmalı ki. Büyük İskender bile almakta güçlük çeksin.’ İskender, Bidlis’i kalenin valiliğine atar. Bu nedenle kale Bidlis adını alır.”²⁹

Ayrıca Evliya Çelebi Tatvan, Van ve çevresinde mitolojik bir varlık olan Van Gölü Canavarı’nı da uzunca anlatır:

“Hz. Ali’nin ejderhayı öldürmesi olayı bir efsane olarak yerini alır.³⁰ Efsaneye göre Evliya Çelebi’nin Van Gölü Canavarı ile Hz. Ali arasında irtibat kurması, o dönemde Van, Tatvan ve çevresindeki insanların mitolojileriyle dinî inançlarının nasıl iç içe olduğunu göstermesi bakımından da ayrıca kayda değerdir.”³¹

Seyahatname’de dönemin Bitlis hanı Abdal Han’ından ve yörede nicel ve nitel olarak etkin bir konumda olan Rujikî Kürtlerinden bahsedilirken onların “*lisan-ı Ekrad*”ı (Kürt dili) konuştukları belirtilir. Han’ın da şair, müellif ve musannif olarak Kürdçe ve ve Osmanlı Türkçesiyle yazdığı bazı şiirleri olduğu, hatta her biri beş kıtadan oluşan (muhammes) yedi kıtalık şiirine yer verir.³² Örnek olarak bir bendi şöyledir:

27 Evliya Çelebi, 2010, a.g.e., s.210-211.

28 Evliya Çelebi, 1314 [1897], a.g.e., s.84-86.

29 Evliya Çelebi, 1314 [1897], a.g.e., s.86.

30 Evliya Çelebi, 2001, s.99-100.

31 Ejder Okumuş, a.g.e., s.210.

32 Evliya Çelebi, 2001, a.g.e., s.70.

"Gönül şevk-i rûhun vejdiyle şâr enbâre gelmişdir
Hopân kandirden kukuruz olup bâzâre gelmişdir
Gamunla tirmişir olmak deli bîmâre gelmişdir
Olup hasak-i pulan beş için timâre gelmişdir
Cefâ nâriyla harak olmadan bizarre gelmişdir."³³

Gezgin-yazar bu ve benzeri metinler aracılığıyla sözlü kültürün önemli bir parçası olan halk anlatmalarına yer vererek onları yazı yoluyla kaydetmekte ve günümüze ulaşmasına aracılık etmektedir.

5. Sosyal Hayatın Çeşitli Dönemleriyle İlgili Gelenek ve Görenekler

Evliya Çelebi *Seyahatname*'de gezip gördüğü yerlerde pek çok hususa değindiği gibi oradaki halkın sosyal hayatının farklı dönemlerine, yönlerine değinmeyi de ihmal etmez. Bu bağlamda Bitlis halkının sosyal hayatına dair önemli bilgiler aktarır.

Bitlis'te halkın pek çok kesiminin sekiz ayını geçirdiği bağlarda çalıştığı gibi sosyal, kültürel, sportif ve eğlenceye dayalı etkinliklere de iştirak ettiği belirtilir. Çalışmamızda "Geleneksel Oyunlar-Spor" başlığında zikredileceği üzere yörede, çevgan (bir tür geleneksel futbol), cirit, satranç, halk oyunları ve ayrıca ziyafetlerde hokkabazlık, akrobatik hareketler ve gösteriler ve çeşitli görsel oyunlar farklı zaman ve mekânlarda icra edilir.³⁴

Bitlis'te sosyal hayat inanç, etnisite, şehirli, köylü, yerleşik, göçebelik gibi kıstaslar çerçevesinde kimi zaman birbiriyle iç içe geçen kimi zaman kendi içinde bir dokuya sahip olan bir yapıdadır. Bu bağlamda Müslümanlık, Hıristiyanlık, Şafiilik, Ortodoksluk, Kürdler, Ermeniler, Türkmenler, yöneticiler, han/bey/mîr, aşiretler, şehirliler, köylüler, zanaatkârlar, tüccarlar, çiftçiler hata kölelik ve cariye gibi sınıfsal yapıya dair kesimlerden söz edilir. Demircilik, dericilik, ciltçilik, terzi ve boya sanatının gelişkin olduğu zikredilir.³⁵

Bitlis Hanının yönetiminde 70 aşiretin varlığından söz edilirken Kürtlerin yiğitliği, cesareti, dindar oluşları, misafirperverliklerine ayrıca vurguda bulunulur.³⁶

17. yüzyıl koşullarında Bitlis'te sosyal hayat her ne kadar canlı olsa da kadınların çarşı, pazar ve kamuya açık yerlerde çok az rastlanıldığını, örtülü ve yüzlerinin de genellikle peçeli olduğunu, erkeklere yönelik hamamlar çokken kadınları dışarıda bir hamama gitmesinin hoş karşılanmadığı gibi hususlardan da bahsedilir.³⁷

Evliya Çelebi Bitlis'in önemli bir kültür merkezi olduğunu, sosyal-kültürel hayatın canlı olduğunu şöyle dile getirir:

"... Bitlis eski bir belde olup ulemanın bol olduğu, fuzalanın menbaı, şairler ve salihler meskeni şirin bir şehirdir. Âlimleri garip ilimlere ve çok fenlere maliktirler. Şafii mezhebiniendirler. Mümin ve muvahhidirler. Gösterişsiz adamlardır. Misafire ve garibe ikramı severler..."³⁸

33 Evliya Çelebi, 2001, a.g.e., s.70.

34 Evliya Çelebi, 2001, a.g.e., s.71, 76, 82, 84.

35 Evliya Çelebi, 2001, a.g.e., s.82.

36 Evliya çelebi, 2001, a.g.e., s.64.

37 Evliya Çelebi, 2001, a.g.e., s.123.

38 Evliya Çelebi, 2001, a.g.e., s.83-84.

6. Törenler-Kutlamalar ve Bayramlar

Seyyahlar gezip gördüğü yerlerde gözlemledikleri birçok tören, kutlama veya bayramla ilgili olarak ilginç bilgiler tespit etmiş ve bunu yazıya aktarmıştır. Söz konusu bilgiler dönemin sosyal, kültürel ve dinî yaşamına dair önemli ipuçları barındırır.

Evliya Çelebi eserinde; “Melek Ahmed Paşa ile karşılaşma ve yüce Bitlis Hanı ile yemek” bahsinde Bitlis Hanı Abdal Han'ın karşılama törenini anlatır. Paşalardan, beylerden, süvari ve piyade birliklerinden, çadırlardan, otağlardan söz eder: “*Kubbeli Fars çadırları, Türkmen çadırları, Kürt çadırları ve Osmanlı otağ tipi çadırlardı bunlar. Çayırda kurulan göçmen çadırları ve bey çadırları bir lâle tarlasını andırıyor-du.*”³⁹

Törende pek çok bilginin yanında orada ziyafet verildiği ve yönetimin yanı sıra halktan kimselerin de orada yer aldığı hususunda şöyle der: “*Efendimiz Melek Ahmed Paşa'nın 3000 askerinden başka, Han'ın 3000 hizmetçisi ve kentten karşılamaya gelen seçkin insanlar ve çepeçevre duran Kürtler bulunmaktaydı.*”⁴⁰

7. Yapı-Mimari

Meskenler, çeşitleri, yapı teknikleri, süsleme ve konut döşeme gibi özellikler seyahatnamelerde sıkça konu edilir. Evliya Çelebi de doğal olarak eserinde, gezip dolaştığı yerlerdeki cami, kilise, kale, han, saray, hamam, medrese, çeşme ve evlere dair mimari bilgiler aktarır.

Evliya Çelebi Bitlis'e geldiğinde dikkatini çeken önemli tarihî ve mimarî yapıların başında Bitlis Kalesi gelir. Kalenin kadim tarihinden, sıkça farklı yönetimlerce el değiştirdiğinden bahisle der:

“Divan Dağları ile Avıç Dağları arasında kalan geniş ve taşlık alanda, Avıç Irmağını sol ve İskender Irmağının sağ kıyısında yüksek ve dik kayalıklara kurulmuştur. Tepeye kadar tırmanmak için 600 adım gerekli. Yolu çıkmak oldukça zordur. Kale, uzunluğu doğudan batıya doğru olan bir dikdörtgen gibidir. Doğudaki tarafa yüksek bir kule yapılmış. Buradan vadideki mağaralara kadar inen çok dik bir iniş vardır.”⁴¹

Yukarıdaki bilgilerden sonra kaleyle ilgili detaylı bilgiler vererek şekli, yapısı, kuleleri, kapıları, inşa özellikleri anlatılır ve kalede bir cami, medrese ve tahıl toplama merkezinin olduğu zikredilir. Kale ve içindeki saraya dair ise şu bilgiler verilir:

“*Kale duvarlarının yüksekliği 6 m. kadar. Genişliği ise, 7,5 m'dir. Kalede 300 ev var. Bu evlerin yarısını Han'ın sarayı içine alıyor. Güzel odalar ve salonlar var. Her defasında yeni Han ile beraber saray onarıyor, güzelleştiriliyor. Bunların içinde en çok Abdal Han, çok büyük paralar harcayarak heybetli Kidafâ sarayını yaptırmış.*”⁴²

39 Evliya Çelebi, 1314 [1897], a.g.e., s.81.

40 Evliya Çelebi, 1314 [1897], s.g.e., s.82.

41 Evliya Çelebi, 1314 [1897], a.g.e., s.87.

42 Evliya Çelebi, 1314 [1897], a.g.e., s.87-88.

Evliya Çelebi eserinde başka bir bölümde, “*Büleli Yurdu Ahlat Kalesinin Şeklinin Anlatılması*” kısmında ise bu kez Ahlat kalesinin mimari özelliklerine değinerek onun Muş beyinin tahtı olduğunu anlatır.⁴³

Bitlis şehir merkezi ve önemli beldeleri gezerken ibadet yerlerine, camilere özellikle değinir:

“Bitlis’te 110 adet ibadet yeri var. En çok bahsedilmesi gereken ve en çok ziyaretçisi olan Sultan Şerefeddin Camii’dir. Kalenin arkasından akan İskender suyunun kıyısında köprüünün önünde kurulan bu cami, sanatçılar tarafından zevkle süslenmiş ve çok sevilen bir camidir. Caminin çok güzel bir minaresi vardır.”⁴⁴

Evliya Çelebi yukarıdaki bilgiyi verdikten sonra; *kale kısmında manastır olduğu sanılan ve sonradan camiye dönüştürülen Bitlis Camii*, kentin aşağı kısmında yer alan *Semer Pazarı Camii*, *Boyacılar Camii* ve *Çevgan meydanındaki Şeref Han Camisi*’ni şehrin en güzel camileri olarak zikreder. Yine Kureyş Camisi, Alemdar Camisi, Memi Dede Camisi, Hüsrev Paşa Camisi gibi çok sayıda camiden övgüyle söz eder. Ayrıca camilerin İran halıları ve İsfahan keçeleriyle döşenmiş olduğunu, kışın soğuk günlerinde içeride büyük bir sobanın olduğunu, kapı ve pencerelerin de keçeyle kapatıldığı için içerisinin sıcak olduğuna dair bilgiler verir.⁴⁵

8. Geleneksel Oyunlar–Spor

Evliya Çelebi seyahatnamesinde Bitlis ve yöresini anlatırken yörede oynanan geleneksel bir spordan, çevgan (bir tür geleneksel futbol) oyunundan bahseder. Oyunun nasıl oynandığını uzun uzadıya anlatırken şöyle ilginç bir gözlemini anlatır:

Bir meydanda karşılıklı iki sütunda toplanan altı oyuncu kafileri ellerinde bir çevgan (değnek) hazır beklerler. Bir tokmağa vurulduktan sonra meydana bir top bırakılır. Biri çevganla topa vurup başlatır oyunu. Neticede iki tarafın askeri, oyuncuları bir taraf galip gelip topu kendi hudutlarına götürmeye çalışır. Karşı taraftakiler mağlup olup galip tarafa büyük bir ziyafet çekerler. Oyunda topu kendi sütununa en çok götüren galip gelir. Asıl ilginç olan ise meydana bir ağacın tepesinde gümüş bir tasın asılı olmasıdır. Galip gelen oyuncular bu tası atıklarıyla düşürmeye çalışır. Oku atıp gümüş tası vuran kişi bu tası alıp hana götürerek ödülünü alır.⁴⁶

Söz konusu bu oyunun aynı bölgede, komşu illerde; Bingöl, Muş ve Erzurum’da oynanan cirit oyunuyla birçok benzer özellik taşıdığı bilinmektedir. Seyahatname’de ayrıca çevgan, cirit gibi adlarla zikredilmektedir.

Ayrıca *Seyahatname*’de Bitlis’te Abdal Han’ın Melek Ahmet Paşa’ya verdiği ziyafette de bir dizi gösteriler, oyun ve eğlencelerden bahsedilir. Bir pehlivanın Melek Ahmet Paşa’nın huzurunda onu ve heyeti eğlendirmek için ilginç gösteriler yaptığı, taklalar attığı, bir nevi akrobatik hareketler sergilediği, ayrıca sihirbazlığı, büyüü andıran teatral gösteriler icra edildiği belirtilir.⁴⁷

43 Evliya Çelebi, 2010, a.g.e., s.192-193.

44 Evliya Çelebi, 1314 [1897], a.g.e., s.89.

45 Evliya Çelebi, 1314 [1897], a.g.e., s.89-90-91.

46 Evliya Çelebi, 1986, a.g.e., s.508.

47 Evliya Çelebi, 2001, a.g.e., s.76-81.

Evliya Çelebi, Bitlis camilerinden ve çevresindeki yaşamdan söz ederken; “Şafii mezhebine göre satranç oynamak caiz olduğundan, çoğu insanlar ilmi ve dinî sorunlara ara verip camiinin bir köşesinde satranç oynuyorlardı” bilgisini verdikten sonra satrancın sevildiğini, hatta bazen satranç yüzünden hararetli tartışmaların yaşandığını ifade eder.⁴⁸

9. Giyim-Kuşam

İnsan yaşamında giyim ve süslenme bir ihtiyaç, gereklilik olduğu gibi aynı zamanda bir kültür yansıması, folklorik bir değer taşıması bakımından da ayrıca önem arz etmektedir. Gezinler, notlarında göze hitap eden bu özelliklere de yer vermiştir.

Evliya Çelebi kimi zaman doğrudan veya dolaylı olarak giyim-kuşama dair bilgiler de verir. Erkek ve kadınların statülerine, inanç ve cinsiyetlerine göre o dönemin koşullarına uygun giyindiğini şöyle aktarır:

“Bitlis’te ayandan pek çoğu semur giyerler. Orta halli olanlar, Şirvan kurbunda Ma’den kasabası şaşiği giyerler ve elvân çuka serhaddi ve kontuş giyerler. Fakirleri boğası giyerler. Kadınlar ise beyaz çar bürünüp yüzlerinde burka ve başlarında altun ve gümüş takke ve libasları cümle harîr ile mülebbes havatinlerdir.”⁴⁹

Bir başka bölümde ise Osmanlı paşası IV. Murad adına Melek Ahmet Paşa’ya armağanlar getirirken o dönemin Bitlis hanının giyim-kuşamında kürk ve hançerin önemli unsurlar olduğu görülür: “Paşa ise, kuşağından çekip çıkardığı, sultan IV. Murad’a ait keskin hançeri Bitlis Hanı’nın beline bağladı. Daha sonra da Han’a bir samur kürk giydirdi.”⁵⁰ Yanı sıra kürkler, altın işlemeli elbiseler, kemerler, hançerlerden, ipek, keten şalvarlardan bahsedilir.

Evliya Çelebi, Bitlis seyahati esnasında bir kafiyle şehirde ilerlerken çirkin ve tuhaf görümlü, elinde kırbaç niyetine kullandığı yılan olan bir adamdan şöyle söz eder: “Sakalını da sarı, kırmızı, beyaz ve yeşile boyamış. Sanki bir meşaleye çiçek takılmış gibi görünüyordu. Çok sıksa bir ata binmişti. Elinde kocaman bir yılan vardı.”⁵¹

Sakalını rengârenk boyayan bu kişi ve bindiği at, elindeki yılanla oldukça ilginç bir tasvir olarak dikkat çeker. Evliya Çelebi bir başka yerde ise Bitlis’te Rüzigi aşiretinin nicel ve nitel olarak çok önemli bir yere sahip olduğunu, savaşıklıkta bölgenin diğer aşiretleri kadar mahir olmasa da eğitim ve bilgi bakımından daha iyi olduğunu belirtir ve onlardan şöyle bahseder:

“Rüzigiye mensup erkeklerin ellerine ve sakallarına kına yakıyor, gözlerini de kühlül [ipek kozası sürmesi] ile boyuyorlardı. Bu insanlar temiz ve dindardı. Dinsel konularda ve felsefi düşüncelerde oldukça derin bilgilere sahiptiler.”⁵² “Kürtlerin din adamları bile hançerle dolaşıyorlar.”⁵³

48 Evliya Çelebi, 1314 [1897], a.g.e., s.89-90.

49 Evliya Çelebi, 2001, a.g.e., s.67.

50 Evliya Çelebi, 1314 [1897], a.g.e., s.81.

51 Evliya Çelebi, 1314 [1897], a.g.e., s.82-83.

52 Evliya Çelebi, 1314 [1897], a.g.e., s.89.

53 Evliya Çelebi, 1314 [1897], a.g.e., s.90.

Batılı antropolog ve sosyal bilimcilerinden Mark Sykes, *The Kurdish Tribes*, adlı kitabında Evliya Çelebi'nin Bitlis'e seyahat ettiği 17. yy'da Kürtlerin temizliğini, gelenek-göreneklerine olan bağlılığını belirtir. Eserinde Evliya Çelebi'nin yazdıklarına atıfla, Bitlisli kadınların uzun renkli elbiseli olduğunu, yüzlerini örttüklerini, diğer komşu toplumların kadınlarından farklı olarak ise pek çoğunun ata bindiğini ve atıcılıkta çok iyi olduğunu aktarır.⁵⁴

10. Yiyecek-İçecekler

Halkın damak zevkini, yemek kültürünü yansıtan değerler aynı zamanda folklor için de önemli bilgiler taşır. Bu çerçevede Evliya Çelebi de Bitlis ve yöresine yaptığı gezilerde çok detaylı olmasa da kimi zaman halk mutfığı ve yiyecek-içecek kültürüne dair aktarımlar yapar. Bitlis ve yöresinde tarım, hayvancılık ve hububatın önemli bir yere sahip olduğuna dair şöyle der:

“Bu Bitlis şehri yüksek dağlar içinde dağlık, taşlık, dar ve sarp yerde kurulduğundan her tarafı bağ yapılmıştır. Ekilip biçilen vadiler yoktur. Bütün gendüm (buğday) mahsulâtı Rahova'dan ve Muş sahrasından gelir, ama iri buğdayı, arpası ve başka tahılları bol olur. Ve dağlarda Kürt reayaları genellikle kızıl darı ekmeği yerler.”⁵⁵

Seyahatname'de ayrıca Bitlis'te yiyecekler arasında beyaz ekmek, beyaz levaşe yufkası, halka çöreği, katmer çöreği, baklava, keklik kebabı, kaymak, peynir çeşitleri, gömeç balı ve bazı şerbetlere yer verilir.⁵⁶

Evliya Çelebi, Bitlis Hanı Abdal Han'ın Osmanlı paşası Melek Ahmed Paşa için verdiği ziyafete dair bilgiler verirken o dönemin sofraya kültürüne, yemek takımları ve katılımcılara dair şöyle der:

“Paşa sevinerek kendisi için kurulan paşaçadırına girdi. Bir anda saf altın ve gümüşten sahanlar, Çin porseleninden hazırlanmış Kalkedon ve Martabani yemek takımları ile sofraya kuruldu. Bu Müslüman sofrasında Efendimiz Melek Ahmed Paşa'nın 3000 askerinden başka, Han'ın 3000 hizmetçisi ve kentten karşılamaya gelen seçkin insanlar ve çepeçevre duran Kürtler bulunmaktaydı.”⁵⁷

Söz konusu bu örneklerde görüleceği üzere yemek kültürüne dair önemli bilgiler verilmektedir.

54 bkz. Mark Sykes, *The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire*, Journal of the Royal Anthropological Institute, Bd. 38., London, 1908.

55 Evliya Çelebi, 2010, a.g.e., s.171.

56 Evliya Çelebi, 2001, a.g.e., s.82.

57 Evliya Çelebi, 1314 [1897], a.g.e., s.82.

Sonuç

Seyahatnameler coğrafya, tarih, sosyoloji, din, edebiyat gibi disiplinlere dair veriler taşıdığı gibi, halk kültürüne ait birçok maddî ve manevî değeri barındırması yönüyle halkbilimi açısından da önemli bir kaynak olmuştur. Söz konusu kaynaklardan biri de tanınmış Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi'nin kaleme aldığı *Seyahatname* adlı eserdir.

Evliya Çelebi, 17. yüzyılda Osmanlı coğrafyasının pek çok yerine seyahatler yapmış, gittiği yerler hakkında önemli bilgiler vermiştir. Bu çerçevede yaptığı seyahatlerin bir parçası olarak kadim coğrafya ve kültürün önemli beldelerinden olan Bitlis ve yöresine dair izlenimlerini de kaleme almıştır. Yazar, *Seyahatname'nin* ilk beş cildinde ama özellikle 3. ve 4. ciltlerinde Bitlis ve çevresine ait oldukça önemli bilgiler vermiştir. Bu bağlamda çalışmamızda, zaman ve mekân bağlamında Bitlis halk kültürüne ait pek çok somut ve soyut değer, birçok halk bilimsel öge, bilgi saptanarak ilgili bölümlerden derlenerek belli başlıklar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Saptanan bulgular; “*dil, etnisite, onomastik (adlandırma), anlatmalar (halk edebiyatı), sosyal hayat, törenler-kutlamalar, bayramlar; din-inanışlar, geleneksel oyunlar, giyim-kuşam, yapı-mimari ve yiyecekler-içecekler*” gibi başlıklar altında incelenmiş; geçmiş dönemin yansımaları olarak dikkatlere sunulmuştur. Kimi konulara dair daha detaylı bilgiye rastlanırken bazı konuların daha yüzeysel ele alındığı görülmüştür.

Sonuç olarak Evliya Çelebi *Seyahatname'sinde*, Bitlis ve yöresinin sosyo-kültürel dokusuna ait pek çok öge, gelenek, yanı sıra şehrin mimarisi, mutfağı, giyim-kuşama kısaca maddî ve manevî birçok değeri kayıt altına alınarak günümüze ulaştırıldığı için araştırmacılar için yadsınamaz kaynak olduğu görülmüştür.

Kaynakça

- Alptekin, Ali Berat, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yağmur Duasıyla İlgili Bir Tören Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma”, *Türk Dili*, S.596, 2001, ss.165–173.
- Bitlis İli Çevre Durum Raporu*, Bitlis Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Bitlis, 2012.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı (Halkbilimi I)*, İstanbul, 2003.
- Bruinessen, Martin ve Hendrik Boeschoten, (Evliya Çelebi Diyarbakir'de, (Çev.:Tansel Güney), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Dankoff, Robert, *Evliya Çelebi in Bitlis*. Leiden, E. J. Brill, New York, 1990.
- Evliya Çelebi (1314 [1897]). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt 4, İstanbul, 1897
- Evliya Çelebi (1986), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt: 3-4-5, **Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1986.**
- Evliya Çelebi (2001), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt 4. (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Evliya Çelebi (2010), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van*, 4. Cilt-1. Kitap, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları İstanbul, 2010.

- Kardaş, Sedat, “Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Muş ve Çevresi”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 15, Bahar-2018, ss.377-397.
- Köhler, Wilhelm, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı*, (çev. Haydar Işık), Alan Yayınları, İstanbul, 1989.
- Köprülü, Mehmed Fuad, “Kadın Edebiyatı”, İnci, S.9, (1Teşrin-i evvel 1919), ss. 17.
- Okumuş, Ejder, “Evliya Çelebi’nin Seyahatnâme’sinde Tatvan ve Çevresi”, *Evliya Çelebi’nin Gözüyle - Gezdi, Gördü, Yazdı*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2012.
- Özay, Yeliz, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Garâ’ib Bir Anlatı: Hz. Ali Kayası Efsaneleri”, *Milli Folklor*, 2011, S.92, ss.58-63.
- Öztelli, Cahit, “XVII. Yüzyılda Büyük Bir Folklorcu: Evliyâ Çelebi”, *Türk Folklor Araştırmaları*, S.107 (Haziran 1958), ss.1713-1715.
- Sakaoğlu, Saim, “Evliyâ Çelebi’nin Naklettiği Efsanelerin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (1989). S.4. ss.283-291.
- Sykes, Mark, *The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire*, Journal of the Royal Anthropological Institute, Bd. 38., London, 1908.
- Tan, Nail, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi Folklorik Dizin Denemesi*, Ankara, 1974.
- Tan, Nail, *Folklor (Halkbilimi)*. İstanbul. 2000.
- Touati, Houari, *Ortaçağda İslam ve Seyahat: Bir Âlim Uğraşımın Tarihi ve Antropolojisi*, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul, 2004.

